

13. Яворська Г. М. Лінгвістика в дослідженні міждисциплінарних об'єктів (до аналізу колективних ідентичностей) / Г. М. Яворська // Мова. Людина. Світ : До 70-річчя професора М. Кочергана : зб. наук. статей. – 2006. – С. 46–59.

Inna Dovbnia

***Modern onym markers of English, French and Ukrainian language space as
a result of linguistic and cultural development***

The article deals with toponymical symbols of French, English and Ukrainian language spaces, their functions and significance in local and international contexts. Connotated geographical names are classified, comparative analysis of toponyms classification in three languages is done.

Key words: space, toponym, onym sign, cultural symbol, connotated geographical names.

Тамара Можарова

РОЛЬ ОНІМІВ У ПОБУДОВІ ХУДОЖНЬОГО ХРОНОТОПУ

Стаття містить аналіз ролі онімної лексики в побудові художнього хронотопу поетичних текстів на прикладі поезії шістдесятників. Запропоновано класифікаційну схему диференціації хронотопів: інгерентний (традиційний), адгерентний (нетрадиційний) та алюзивний типи.

Ключові слова: онім, онімна лексика, художній хронотоп, поезія, інгерентний (традиційний), адгерентний (нетрадиційний) та алюзивний типи.

Універсаліями будь-якого художнього тексту є чотири явища, що репрезентують „найбільш загальні, інтегральні семантичні функції ВН”: *людина – подія – час – простір*. У лінгвістиці тексту їх називають відповідно категоріями антропоцентричності та локально-темпорального континууму (хронотопу)” (О. І. Фоянкова) [8, с. 71], що лежать в основі відображення художньої картини світу письменника в будь-якому творі.

Термін „художній хронотоп” уведений у лінгвістику в 1924 р. М. М. Бахтіним. Хронотоп, або „часопростір” (з давньогр. *χρόνος* – „час” і *τόπος* – „місце”), за твердженням ученого, – це суттєвий взаємозв’язок часових і просторових відносин, художньо освоєних у літературі [1, с. 234].

У побудові художнього хронотопу беруть участь усі елементи літературного твору, зокрема й оніми, що становлять мовно-естетичний знак культури, оскільки концентрують у семантиці „і мовленнєві (адресні), екстралінгвальні енциклопедичні (історичні, географічні) відомості, і психологічні, емоційні, афективні моменти, й ідеологічну спрямованість назви, й особливості сприйняття” (О. В. Суперанська) [7, с. 323], наділені властивостями виділення поіменованого явища, зосередження уваги на об’єкті номінації, оцінності. На нашу думку, в поетичному тексті онім створює особливі структури художнього хронотопу, що вирізняються лаконічністю, підвищують експресивність та емоційну виразність тексту.

У літературній ономастиці особливу увагу вивченню ролі топонімів у структуруванні художнього хронотопу приділено в працях О. О. Вартанової [2, 3]. Дослідниця побудувала класифікаційну схему виявлених хронотопів за участю топонімів на матеріалі художніх текстів англійської поезії XIII–XX століть, виокремивши традиційний та нетрадиційний (алюзивний) типи. До останнього О. О. Вартанова зарахувала „усічений, надмірний, розпливчатий, біографічний, а також хронотоп, що містить антропонім” [2, с. 5].

Спираючись на праці О. О. Вартанової, ми все ж таки говоритимемо про роль онімів у побудові художнього хронотопу, оскільки, за нашими спостереженнями, різні розряди пропріальної лексики, а саме: антропоніми, топоніми, хрононіми, ідеоніми (зокрема, геортоніми) – здатні внести в художнє ціле елемент хронотопної інформації. Безумовно, йдеться про конотоніми, за Є. С. Отіним, – власні назви, наділені вторинними емоційно-експресивними та змістовими нашаруваннями на власне онімні значення, що дає їм можливість бути своєрідними онімними метафорами з метою створення мовної експресії [6, с. 46]. На нашу думку, слід розрізняти інгерентний (традиційний), адгерентний (нетрадиційний) та алюзивний типи хронотопів.

Отже, метою цієї розвідки є з’ясування ролі онімної лексики в побудові художнього хронотопу поетичних текстів на прикладі поезії шістдесятників.

У творах означених авторів ми зафіксували інгерентний (традиційний) хронотоп, де експліцитно виражені топонім і хрононім, наприклад, в епіграфі до вірша М. Вінграновського „Остання сповідь Северина Наливайка”. Оскільки в назві твору задекларовано „остання”, і монолог героя припадає на кінець його життя, автор для достовірності в епіграфі зазначає конкретну дату й місце „1596 року за Лубнами на Солониці”, що, за історичними джерелами, відповідає реальним подіям: у цей час і в цьому місці відбулося останнє повстання козаків під проводом Северина Наливайка з сумним кінцем – загибеллю народного героя. У рядках поезії Л. Костенко зазначене конкретне місце – час дії, що відсилає читача до подій Великої Вітчизняної: *У Корчуватому, під Києвом, / Рік сорок другий, ожеледь, зима*. Хрононім *1939 рік* стає назвою вірша Д. Павличка й рефреном двічі повторюється в рядках твору, об'єднуючи у своє магнетичне онімне поле промовисті антропоніми (*мужній Гаврилюк, невинна кров Мельничука Степана** – *поет подає роз'яснення до вжитого імені, зазначаючи, що це борець за воз'єднання Західної України з Радянською, розстріляний польськими жандармами в Чорткові в 1922 році; *шляхи Шевченка – шляхи Франка*) й топоніми та відтопонімні прикметники (*Галицька, славна Україна, Карпати, світло Сходу, Славути плескіт – шум карпатських рік*), що є символами об'єднання Західної України зі Східною й у сукупності створюють хронотоп поезії. На наш погляд, побудова традиційного хронотопу найбільш виразно відтворює реальні події у фантазмагоричному світі з метою надання поетичному тексту достовірності та переконливості. Дуже близькими в цьому плані є екзотизми: *“Buchenwald”*, *Schönbrunn* (колишня резиденція австрійських імператорів, тепер – музей), *“Buonarroti”*, покликані насамперед занурити уяву читача в художньо змодельований світ поезії.

Випадки адгерентного (нетрадиційного) хронотопу більш широко представлено в поетичному словнику шістдесятників. З-поміж них можна виділити такі підтипи: 1) хронотоп з антропонімним елементом, де останній, номінуючи учасника певної події або сучасника зображуваного в тексті, стає індикатором: а) часового й просторового компонентів (хроносу і топосу): *Ми дивувались з того Дубчека / Ми з Праги дивом дивувались* (І. Драч) (йдеться про демократичний тип керування чеського вождя та його епоху в імпліцитній антитезі до тоталітарної радянської доби, прихованій в асоціативній змістово-підтекстовій інформації (І. Р. Гальперін) [4, с. 45]; *Це хто, мудріший од Богдана, / Це хто, хитріший за Мазену, / Жахав Москву, громив султана, / А був вождем Дніпра і Степу?!* (І. Драч) (про часи правління гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного); б) часового компонента (хроносу): *Ословся до морозу, що так пишно / Вквітчав вікно, як за часів Бояна, / З часів прапрадіда Гомера / аж до сьогоднішнього дня / немає кращого гримера, / ніж добросовісна брехня* (Л. Костенко); у складі цього хронотопу окремо виділений фразеологізований підтип, у якому фраземи з антропонімним елементом, частково в авторській інтерпретації, експлікують часовий вимір, хоча й неконкретно, узагальнено: *Ще до Адама були ви радарами / Держави зеленої демократії* (І. Драч); *А цим непотрібом – з Панька-царя – / Завалено всі ринки та базари* (Б. Олійник); 2) хронотоп з ідеонімним (геортонімним) елементом – індикатором хроносу: *В нехрещених борах, рождених ще до Пасхи* (Б. Олійник); 3) хронотоп з топонімним елементом (або елементами): а) де останній експлікує відсутній часовий компонент засобом вживання в складі типової мовної конструкції з прийменником *за*: *Прислужувати, наче кельнер, звик. / За Польщі говорив, що він поляк, / З фашистами фашистом був підляк, / Тепер горлає скрізь: „Я – більшовик!”* (Д. Павличко); б) де часовий компонент імпліцитно закладений у структуру підрядного обставинного речення часу: *В той день, коли Тарасову поставу / Озлоблена шляхетна Білопольща / Од ситої ненависті валила, / А чи тоді, як захлинувся у Дніпрі / Славетний Ланцюговий міст, – / Я захлинався од злости і крові* (І. Драч); в) такий, що компонує, змішує чи розтягує події в часі й просторі, сприяючи швидкому переміщенню хронотопних областей: *Перед стрітенням / В пам'яті помістилась / І Хіросіма, і Кодня, / А Хронос узявся безтямно / Усе це перемісити, Ось Феофанія. Ген там Дубна. / Та в Хіросімі згоріли й могили* (І. Драч); 4) біографічний хронотоп, який формують оніми, що мають відношення до розуміння творчості поетів: І. Драч – *Теліжинці, Тетіїв, Рось, Козин, Київ, Софія, Ірпінь, Дніпро, Україна*; Д. Павличко – *Стопчаттів, Яблунів, Збруч, Лючка, Черемош, Верховина, Карпатські гори, Говерла, Гуцульщина, Львів, Україна (Вкраїна)*; Б. Олійник – *Зачепилівка, мої заворсклянські краї, Санжари (мої), Чутове, Полтава, Ворскла, Диканька, Чорнухи, Дніпро / Борисфен (мій, живлющий) / Славута, Київ, Вкраїна (моя)*; 5) сугестивний хронотоп, сформований за допомогою „сугестивних онімів”, що виникають в уяві ліричних героїв, навіяні розповідями, піснями інших персонажів або власними спогадами: *Мелькають червоні жупани, / Вирує, кипить Дніпро, / І Байда стріляє в султана, / Підвішений за ребро. / ... / І грізні полки Богдана / Шляхетську орду женуть* (В. Симоненко).

Інший тип хронотопу, зафіксований у творах шістдесятників, – алюзивний, який структурують оніми „з багатими літературно-історичними, міфологічними та біблійськими конотаціями” [2, с. 11–12]. Цей хронотоп виявляється більш експресивним за попередні типи хронотопів, оскільки в скондесованому вигляді (засобом одного оніма) імплікує всі елементи традиційного хронотопу і, щобільше, відкриває необмежені можливості нарощення нових смислів. Оніми, що формують алюзивний хронотоп, наділені більш чи менш чіткими часовими характеристиками.

Алюзивну функцію, зокрема, виконують міфоніми та біблеїзми, що в процесі активного використання в художніх текстах набули широкого конотативного змісту, перетворилися в слова-символи, імена-ситуації, ввібравши в себе багатство тексту, у якому були вперше вжиті, і смислові нарощення, що виникли в результаті їхнього подальшого функціонування [5, с. 70]. Наприклад, міфоніми: *Зевс, Аполлон, Прометей, Афродіта, Гевест, Ікар, Атлант, Прокруст, Герострат, Янус, Будда, Магомет, Шива, Ра, Майя, Перун, Ярило, Дажбог, Стрибог, Симаргла; Лиса гора, Лета, Стікс, Троя, Рубікон, Вавилон, Еллада;* біблеїзми: *Адам і Єва, Даділа і Самсон, Саваоф, Христос, Діва Пречиста (Мати Божа), Юда; Содом і Гоморра, Йордан, Сивий Єрусалим, Голгофа.*

У структуруванні алюзивного хронотопу також беруть участь топоніми-архаїзми: *Київська Русь, Малоросія, Бористен, Почайна, Щекавиця, Киселівка, Батієва* (історичні місцевості Києва), *Золота Орда, Велике Князівство Литовське, Гурія* (історична область на заході Грузії), *Астурія* (історична область на півночі Іспанії), *Хазар* (Каспійське море), *Бурса* (перша столиця Османської держави, місто в Туреччині), *Радянський Союз*; оніми-історизми та оніми-культурогеми, що репрезентують національні та інтернаціональні історико-культурні реалії: *Ігор, Святослав, Ярослав, Хмельницький, Сірко, Кармалюк, Байда, Матросов; козацький Луг, Великий Луг, Степ, Чорний Шлях, Берестечко, Чигирин, Батурин, Переяслав, Кафа, Бабин яр, Хатинь, Ельба, Альпи, Брест, Краснодар; Григорій Сковорода, Тарас Шевченко, Леся Українка, Іван Франко, Олександр Пушкін, Лермонтов, Сергій Єсенін, Лев Толстой, Аристотель, Пракситель, Рафаель, Гейне, Копернік; піраміда Хеопса, Парфенон, стовп Траяна, Палатін, площа Барберіні, Колізей;* оніми – літературні алюзії (ремінісцентні оніми): *Та з мороку устами Кампанелли / Я Місто Сонця людям провістив* (Б. Олійник); *Любіть Україну!* (І. Драч); *Де знайти кілометри целофану / На рукотворне Київське море / Чи бодай на Десну зачаровану, / З якої Київ н'є воду?!* (І. Драч); *Ви будете тинятись по чужинах, / Аж доки дідько всіх не забере, / Бо знайте – ще не вмерла Україна / І не умре!* (В. Симоненко); *Йде українська Беатріче / З морозом доли на губах* (І. Драч); *Часто я самотній, ніби Крузо, / Виглядаю з-за обрїю кораблів. / ... / На своєму дикому острові / В шкірянці з убитих надій / Штрикаю небо очима гострими: / Де ти, П'ятнице мій?* (В. Симоненко).

«Усі ... названі види художнього хронотопу можуть нашаровуватися один на одного зі стилістичними цілями в одному поетичному тексті; ... вони наділені такими характеристиками: яскравістю і впізнаваністю, оскільки марковані власною назвою...; достовірністю за рахунок посиленого зв'язку оніма (О. О. Вартанова говорить про топоніми. – Т. М.) з референтом; компресією, компактністю інформації, необхідної для поетичного тексту; можливістю збереження у своєму значенні імпліцитної інформації, здатної створювати підтекст; а також прагматичною спрямованістю, що дає змогу авторові налаштувати читача на сприйняття тексту подієвого характеру» [2, с. 12].

Онім у лексичній палітрі творів шістдесятників – це майже завжди знак, символ, що сконцентровує навколо себе іншу лексику. Навколо нього розгортаються події, часто топонім, антропонім чи інший онім указує на місце або й на час зображуваного, тобто стає ознакою хронотопу. Отже, відчутна активна роль онімної лексики в побудові хронотопу поетичного тексту. Онім у складі художнього хронотопу надає поетичному тексту ідіолектний, жанровий або національний колорит. Поетичний дискурс шістдесятників містить інгерентний (традиційний), адгерентний (нетрадиційний) та алюзивний типи хронотопів. Випадки вживання традиційного хронотопу поодинокі з огляду на специфіку жанрової належності досліджуваних текстів. Закони жанру диктують вищий відсоток нетрадиційного та алюзивного хронотопів, що є специфічною ономастичною рисою поетичного доробку шістдесятників.

Ми не наполягаємо на закінченості та універсальності класифікації типів онімного хронотопу поетичного тексту, оскільки лише діахронічний аспект аналізу стилістичного потенціалу онімів у поезії різних періодів, літературних течій і напрямів спроможний дати цілісне уявлення про досліджуване явище. У цьому, а також у вивченні значення онімної лексики для побудови хронотопу поетичного, прозового та драматичного тексту із застосуванням напрацьованих у галузі компаративістики вбачаємо перспективність подальших розвідок з літературної ономастики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бахтин М. М. Формы времени и хронотопа в романе. Очерки по исторической поэтике / М. М. Бахтин // Вопросы литературы и эстетики : Сб. – М. : Худож. лит., 1975. – С. 234–407.
2. Вартанова О. А. Англоязычные топонимы и их стилистический потенциал в поэзии : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 „Германские языки” / О. А. Вартанова. – С.-Петербург, 1994. – 16 с.
3. Вартанова О. А. Топоним в структурировании художественного хронотопа (на материале английской поэзии) / О. А. Вартанова // Шоста республіканська ономастична конференція, 4–6 грудня 1990 року : Тези доповідей і повідомлень : У 2-х ч. – Одеса, 1990. – Ч. 1 : Теоретична та історична ономастика; Літературна ономастика. – С. 107–109.
4. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / И. Р. Гальперин. – М. : Наука, 1981. – 138 с.
5. Зайцева И. П. Функционально-семантические характеристики имён собственных в поэтическом тексте / И. П. Зайцева // Язык и композиция художественного текста. – М., 1983. – С. 66–77.
6. Отін Є. С. Конотативна ономастична лексика / Є. С. Отін // Мовознавство. – 1978. – № 6. – С. 46–52.
7. Суперанская А. В. Общая теория имени собственного / А. В. Суперанская. – М. : Наука, 1973. – 366 с.
8. Фоякова О. И. Имя собственное в художественном тексте / О. И. Фоякова. – Л. : ЛГУ, 1990. – 103 с.

Tamara Mozharova

Role of the onyms in the construction of poetic chronotop

The article contains analysis of onym vocabulary and its role in constructing the poetic chronotop in the 1960s poetry. The classification for differentiating the chronotops is suggested including the traditional, non-traditional and allusive types.

Key words: onym, onym vocabulary, poetic chronotop, poetry, traditional, non-traditional and allusive types.

Ірина Герасименко

РОСІЙСЬКІ ТОПОНІМИ, СТРУКТУРА ЯКИХ ПОВ'ЯЗАНА З ОСНОВАМИ НАЗВ-КОЛОРАТИВІВ

У статті йдеться про групу топонімів і мікротопонімів, у структурі яких знаходить вияв зв'язок з основами назв-кологоративів, про мотиви номінації похідних від колоративів і від антропонімів з колоративною основою географічних назв.

Ключові слова: колоратив, топонім, композит, основа, російська мова.

Матеріали топонімних словників [1, 6, 7; 8, 11, 15, 19], географічних словників й атласів [9, 17], наукових статей і монографій [4, 12, 14] засвідчують, що в російській мові функціонують топоніми, які пов'язані з основами назв-кологоративів. До таких утворень належать прості (безафіксні й афіксальні) та складні слова з одвічно російськими й запозиченими колороосновами *бел-, чёрн-, красн-, зелен-, жёлт-, голуб-, син-, сиз-, сив-, сед-, сер-, руд- / рудн-, рус-, рыж-, румян-, червон-, червов-, черем- / черемн- / черм-, червл-, багрян-, лазур-, лазорев-, пурпур-, фиолет-, лилов-, оранж-, ал-, бур-, булан-, чубар-, пег-, кар-, смур-, мухорт-, мур-, редр-, смаг-, жар-*. Вважають, що “сам собою топонім як власна назва на момент його найменування позбавлений семантики, тобто він асемантичний” [16, с. 187]. Тому вивчення наявних семантичних процесів у топонімах не можливе без урахування лексико-семантичних характеристик твірних основ. Вирішення цієї проблеми ускладнене тим, що в ономотворенні діють свої тенденції, які відрізняються від творення загальних назв, а також тим, що важливими постають умови виникнення назв. Лінгвісти (див., наприклад, праці В. А. Никонова, Є. М. Поспелова, Є. С. Отіна, М. В. Горбаневського) аналізують цю проблему щодо різних топонімів, але комплексно участь основ назв-кологоративів у формуванні російського топонімікону не розглядають. Мета статті – описати мотиви номінації топонімів і мікротопонімів, у структурі яких простежено зв'язок з основами назв-кологоративів.

Від власне ад'єктивних колоративів утворені прості безафіксні та складені двослівні топоніми. Безафіксні пропріальні одиниці, що виникли в результаті субстантивзації колоративних прикметників, виражені словами з (1) основами російського походження (*бел-, чёрн-, красн-, зелен-, жёлт-, голуб-, син-, сер-, сив-, сиз-, червон-, червов-, черемн-, червл-, багрян-*); із (2) запозиченими основами з (а) тюркських (*ал-, бур-, булан-*) та (б) індоєвропейських мов (*лазурн-, лазорев-, пурпур-, фиолет-,*